

Een onopgelost dossier

GOFFE JENSMa

Wat kan men uit vervalsingszaken leren, in het bijzonder uit het geval van het Oera Linda-boek? Dat lijkt mij de belangrijkste vraag die Te Velde en Prevenier in hun, voor het overige aangenaam positieve en in die zin tot weinig weerwoord uitnodigende recensies van mijn boek naar voren brengen. Prevenier plaatst vooral kanttekeningen over het fenomeen van vervalsingen, terwijl Te Velde een suggestie uitwerkt om het Oera Linda-boek-geval in een door hem gemiste, wat bredere cultuurhistorische context te plaatsen.

Deze vraag naar representativiteit en context is begrijpelijk en mogelijk ook wel terecht. Ik wil in dit weerwoord daarom vooral laten zien waarom ik er juist bewust voor heb gekozen om mijn boek in dit opzicht vrij impliciet te houden.¹ Hoewel ik waar nodig methodologische en historisch-contextuele uiteenzettingen beslist niet heb gemedend, heb ik een werkwijze en een indeling gekozen die vooral aan dit ene geval recht zouden doen. Met opzet heb ik er ook van afgezien om in de epiloog draden aan elkaar te knopen en bijvoorbeeld de vraag naar de representativiteit aan de orde te stellen. Ik zou er, en dat is ook na lezing van deze beide (en andere) recensies nog steeds mijn overtuiging, mijn zaak niet mee hebben gediend.

I

Prevenier meent dat ik op een aantal punten misschien iets meer nuance had kunnen aanbrengen. Zo stelt hij bijvoorbeeld dat een ‘falsum’ als zodanig niet bestaat; het is de bedrieglijke intentie die een voorwerp of een tekst tot een falsum maakt. Ik ben dat onmiddellijk met hem eens, maar merk ook op dat deze vaststelling eerder moeilijkheden oplevert dan dat ze de greep op vervalsingszaken versterkt. Om bij het door Prevenier gekozen voorbeeld van de brieven van Vrain-Denis Lucas te blijven — deze zijn natuurlijk ‘echt’ als negentiende-eeuwse, door de frauduleuze Lucas geschreven teksten. Aan de andere kant, zo lang iemand ervan overtuigd is dat het hier inderdaad om brieven van bijvoorbeeld Karel V aan François Rabelais of van Cleopatra aan Julius Caesar gaat², zijn ze in de belevingswereld van zo’n lezer of van een groep lezers

¹ Ik veronderstel hierbij de Oera Linda-boek-geschiedenis bekend en verwijs de lezer voor een completer beeld door naar de beide voorgaande recensies, naar mijn dissertatie of naar de inleiding bij de onlangs door mij bezorgde editie: G. Jensma, *De gemaskerde god. François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek* (Zutphen, 2004); *Het Oera Linda-boek. Facsimile – transcriptie – vertaling*, G. Jensma, ed. (Hilversum, 2006).

² A. Mohal, ‘Der Meisterfälscher V.-D. Lucas’, in: K. Corino, ed., *Gefälscht! Betrug in Politik, Literatur, Wissenschaft, Kunst und Musik* (Hamburg, 1992) 276-286, resp. 278 en 280.

natuurlijk even ‘echt’, maar dan in een tegengestelde zin. In de ogen van deze lezer is er (nog) geen sprake van fraude.

Deze tegenstelling tussen wat als vals en wat als echt wordt beleefd kan, zo blijkt uit de catalogus van vervalsingsgevallen, maar moeilijk worden overbrugd, ook niet door een wetenschappelijk oordeel *ex cathedra*. De Oera Linda-boek-affaire laat goed zien hoe in zulke zaken juist allerlei buiten- en anti-wetenschappelijke krachten een belangrijke rol spelen. Voor de eerste bezorger van het boek, Jan Gerhardus Ottema, was het ‘echt’ een oeroud geschrift en hij verdedigde dit standpunt tegen alle (zeer gerechtvaardigde) wetenschappelijke kritiek in, zelfs toen dankzij de inspanningen van de filoloog J. Beckering Vinckers al zijn medestanders al van hun geloof waren afgevallen. Het duurde nog een paar jaar voordat Ottema in ieder geval zichzelf kon toegeven dat hij had gedwaald (en beschaamd een eind aan zijn leven maakte). Maar daarmee was de zaak niet af. De dynamiek bleek overerfbaar. In het Interbellum en later vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw zorgden respectievelijk een generatie Duitse nationaal-socialistische geleerden en inmiddels al weer twee generaties *New Age*-adepten voor volledige reprises van de discussie. Opnieuw stonden wetenschappelijke onderzoekers tegenover elkaar en tegenover ‘gelovigen’ en verweten ze elkaar respectievelijk naïviteit en arrogantie. Tot op de dag van vandaag zijn er mensen die in de ‘echtheid’ geloven en er zelfs in een sekte hun leven naar inrichten.

De oorsprong (maar niet de enige oorzaak) van dit onbesliste karakter is de — HaverSchmidtiaanse — ironie waarvan het Oera Linda-boek is doortrokken. Net als in de Paaltjens-fictie wordt ook hier voortdurend de grens tussen fictie en werkelijkheid vervaagd en is het moeilijk om vast te stellen wat ‘verneint’ wordt en wat ‘bejaht’, wat grap is en wat ernst, wát parodie op een andere tekst en wat verwijzing naar de werkelijkheid. Bijzonder is deze ironie vooral doordat ze zich niet beperkt tot literaire strategieën, maar zich uitstrekt tot het zeker in de negentiende eeuw omstreden domein van godsdienst en theologie. HaverSchmidt wilde met het Oera Linda-boek ‘een geheimzinnig boek’ maken om daarmee de heiligheid en de waarachtigheid van de bijbel aan te tasten. De ironie, die hij al in zijn gymnasiumtijd had leren hanteren en die hij zich in de Paaltjens-poëzie verder had eigen gemaakt, was daarbij het belangrijkste instrument. In het boek creëerde hij een aantal illusies van authenticiteit: hij bedacht een eigen schrift, een eigen taal, een eigen geschiedenis van de Friezen en verstopte daarachter een allegorische geschiedenis over vrijzinnigen en fundamentalisten. De godsleer van ‘zijn’ oude Friezen leek als twee druppels water op het theologisch modernisme zoals dat in Leiden door J. H. Scholten aan hem was gedoceerd. Het was aan de lezer om hetzij erin te vliegen en als orthodox gelovige te kijk te staan, hetzij te doorzien en daarmee het eventuele eigen fundamentalistisch standpunt onmogelijk te maken; immers zo’n onderzoekende leeshouding rijmt niet met het onvoorwaardelijk geloof in een Heilige Schrift. Kortom: ironie als wapen tegen christelijk fundamentalisme.

Misschien niet zozeer een oorzaak van, maar wel een van de belangrijkste voorwaarden voor de langdurige aandacht voor het boek is de manier waarop zowel in de wetenschap als daarbuiten doorgaans over vervalsingen en mystificaties wordt gesproken en geschreven. Men gebruikt het quasi-juridisch perspectief van het detective-verhaal en daarmee worden een rollenpatroon en een strengheid geïntroduceerd die elders in de geschiedschrijving niet gebruikelijk zijn. De vervalser wordt in deze verhaalstructuur een ‘misdadiger’ – het criminele neefje van de literaire criticus³ – die inbreuk pleegt op de gevestigde literaire orde en de detective (lees: de onderzoeker) moet dus die orde herstellen door de vervalsing en de vervalser te ontmaskeren.⁴ Er wordt van de onderzoeker gevraagd om bij de toeschrijving van de tekst met hard feitelijk bewijs te komen en de zaak moet, zo blijkt onder andere ook uit de Oera Linda-boek literatuur, niet op punten maar als geheel worden gewonnen.⁵

Voorals wanneer de vervalser uit is geweest op financieel gewin en het gerecht er ook daadwerkelijk aan te pas is gekomen, wordt vrij gemakkelijk overeenstemming over zo’n definitieve totaaloplossing gevonden. Dit gaat bijvoorbeeld op voor Han van Meegerens Vermeer-valsingen, de dagboeken van Hitler of ook voor Vrain-Denis Lucas. Deze laatste had geprobeerd zichzelf te verrijken door zijn vervalste brieven te verkopen aan een al te goedgegelovige professor. De zaak eindigde voor het gerecht. Dat herstelde de orde door de falsaris in 1870 tot een gevangenisstraf van twee jaar te veroordelen.⁶

Het belangrijkste onderscheid derhalve dat men in vervalsingszaken moet maken, is niet dat tussen verschillende vormen van vervalsing (mystificatie, falsificatie, pastiche, plagiaat enz.) zoals Prevenier lijkt te suggereren, maar dat tussen de opgeloste en de niet-opgeloste dossiers. In de praktijk van het onderzoek maakt dit namelijk alle verschil uit. Als over een vervalsing of mystificatie eenmaal overeenstemming is bereikt, kan men in alle rust de verhaaldraden afwickelen, de kwaliteit van de vervalsing of de mystificatie wegen, de intenties van de auteur in verband brengen met zijn biografie en kan men tenslotte ook de representativiteit van het geval bepalen. De zaak kan worden bijgezet in een van de vele overzichtswerken over vervalzers en vervalsingen.

³ A. Grafton, *Forgers and critics. Creativity and duplicity in Western scholarship* (New Jersey, 1990) 137.

⁴ Zie bijvoorbeeld J. T. Irwin, *The mystery to a solution. Poe, Borges, and the analytic detective story* (Baltimore, Londen, 1994); J. van der Weide, *Detective en anti-detective. Narratologie, psychoanalyse, postmodernisme* (Nijmegen, 1996).

⁵ Bekendste voorbeeld is M. de Jong, *Het geheim van het Oera-Linda-boek* (Bolsward, 1927); vgl. Jensma, *Gemaskerde god*, 177-180 en zie verderop in deze recensie.

⁶ J. Rosenblum, *Practice to deceive. The amazing stories of literary forgery's most notorious practitioners* (Newcastle, Delaware, 2000) 254.

Het Oera Linda-boek hoort echter tot de langdurig onopgeloste dossiers. Ook daarvan zijn meer voorbeelden bekend. De in het begin van de achttiende eeuw opgedoken rijmkroniek van Klaas Kolijn, een zogenaamd oudste Middelnederlandse tekst, werd pas decennia na verschijning ontmaskerd door de Leidse hoogleraar Adriaan Kluit en nog weer tientallen jaren later nog steeds door sommige historici als echte bron gebruikt.⁷ Ook over de echtheid en de bedoeling van de overbekende Ossian (uit 1760) is langer dan een eeuw in heel Europa fel gediscussieerd. Zelfs in 1904 nog meende een respectabel naslagwerk dat die zaak niet was opgelost.⁸ Zolang een dossier niet gesloten is, kan men met dergelijke gevallen nog vele kanten uit. Wat bedoeld is als een mystificatie kan in principe nog steeds worden aangezien voor een falsificatie en andersom. De ruimte voor interpretatie is zo groot dat meerdere, tegenstrijdige standpunten omtrent intentie en toeschrijving tegelijkertijd plausibel kunnen lijken. En dat terwijl aan de andere kant met het verstrijken van de tijd het gevraagde feitelijke juridische bewijs om zo'n dossier te beslechten (bijvoorbeeld in de vorm van een bekentenis) steeds verder uit het zicht verdwijnt. Door de in het Oera Linda-boek opzettelijk aangebrachte bijkans onpeilbare ironische dubbelzinnigheid geldt dit principe hier dubbel.

Om mijn strategie te bepalen heb ik, behalve uit dit alles, vooral lessen getrokken uit wat een van mijn voorgangers overkwam, namelijk de Amsterdamse privaat-docent Murk de Jong. Deze schreef in 1927 een knap boek — een 'wetenschappelijke detective-roman', suggereerde hij zelf en dat had hij misschien beter niet kunnen doen⁹ — over de zaak: *Het geheim van het Oera Linda-boek*. Tegen de heersende opvatting in dat het Oera Linda-boek niet meer zou zijn dan een uitermate knullige vervalsing van een op zijn familie-eer beluste autodidact, liet hij zien dat het daarvoor veel te erudiet was en dat het moest worden beschouwd als een satire op Friese grootheidswaanzin. Niet de scheepstimmerbaas en eigenaar van het handschrift Cornelis over de Linden maar de Friese bibliothecaris-archivaris en latere medewerker aan het WNT Eelco Verwijs was in zijn ogen de maker. Hoewel op zijn analyse van de tekst zelf als ook op zijn toeschrijving achteraf beslist het nodige valt af te dingen, maakte De Jong een veel beter gebruik van het destijds beschikbare bronnenmateriaal en was zijn oplossing van de zaak ook veel plausibeler dan die van zijn voorgangers.¹⁰ Dat het boek, althans in de tijd van verschijnen, niet de

⁷ P. J. Buijnsters, 'Kennis van en waardering voor Middelnederlandse literatuur in de 18de eeuw', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, XVI (1984) 39-58, 44-46. J. Grootaers, *Maskerade der muze. Vervalsing, namaak en letterdiefstal in eigen en vreemde letterkunde* (Amsterdam, 1954) 140-143; de Friese politicus en historicus Daam Fockema (oudoom van Verwijs!!) maakte bijvoorbeeld nog graag gebruik van het werk; *Ibidem*, 143.

⁸ S. R. Varey, 'James Macpherson en de ontdekking van Ossian als Schotse Homerus', in: Z. R. Dittrich, B. Naarden, H. Renner, ed., *Knoeien met het verleden* (Utrecht, Antwerpen, 1984) 65-74, 73.

⁹ De Jong, *Geheim*, 7.

¹⁰ Dit met uitzondering van de journalist J. J. Hof, die in een tweetal artikelenfeuilletons een oplossing

waardering kreeg die het verdiende, heeft alles te maken met buitenwetenschappelijke factoren, namelijk met de opkomende ‘gelovige’ belangstelling voor het Oera Linda-boek van nationaal-socialistische kant en aan de andere kant het eergevoel van de zittende generatie bestuurders van het toen nog erg elitaire Fries Genootschap. Handig gebruik makend zowel van zijn vooraanstaande maatschappelijke positie als van de verschuiving in de discussie van de vraag naar de toeschrijving terug naar die naar de echtheid, mobiliseerde de genootschapsvoorzitter P. C. J. A. Boeles uit provinciale en landelijke kring de verdediging van het zo gerespecteerde oud-genootschapslid Eelco Verwijs. Een genuanceerde discussie bleek verder onmogelijk.

II

Hoe omzeil je dergelijke problemen? Welke retorica kan voorkomen dat je in een vervalsingszaak als *detective malgré lui* deel gaat uitmaken van het verhaal dat je vertelt en dat je boek als geheel wordt afgerekend op wat uiteindelijk maar een onderdeel is, in mijn geval de uiteindelijke toeschrijving van de tekst aan François HaverSchmidt?

De enige oplossing is mijns inziens dat men zich voortdurend van dit probleem bewust moeten blijven, in die zin het spel ook meespeelt en het ook met de lezer probeert te delen. Te Velde merkt dat goed op. Om dat te bereiken heb ik een aantal strategieën aangehouden. Allereerst heb ik geprobeerd om de tekst systematisch als een literair product te beschouwen eerder dan als een falsum, dus — om nogmaals Prevenier aan te halen — als een ‘echte’ negentiende-eeuwse tekst.¹¹ Het eerste deel van mijn boek is niets anders dan een systematisch opgebouwd antwoord op de vraag wat men, in de wetenschap dat het in 1867 opdook, over de vorm en inhoud van het handschrift kan zeggen zonder de vraag naar de receptie en naar de auteur en diens motieven te stellen, dus zonder het boek bij voorbaat als een falsum te beschouwen. Ook zonder die vragen te beantwoorden kan men vaststellen dat men van doen heeft met een half-komische, half-ernstige, illusoir authentieke tekst die de lezer uitdaagt om te ontmaskeren en waarvan het theologisch modernisme de ideologische kern is. Het lijkt me trouwens ook in het algemeen meer geëigend om in vervalsingszaken voorrang te geven aan vorm boven vent.

In het tweede deel van mijn boek, waarin receptie en toeschrijving centraal staan, heb ik deze systematiek doorgezet. Ik behandelde eerst de onderwerpen en personen waarover dankzij het beschikbare bronnenmateriaal (waarvan veel

voorstelde waarin niet alleen Verwijs, maar ook Over de Linden en HaverSchmidt een rol speelden; Jensma, *Gemaskerde god*, 177.

¹¹ Een enkele onderzoeker plaatst de oorsprong van het boek vóór 1800; het valt op grond van papier en codicologische eigenaardigheden echter heel eenvoudig te bewijzen dat het hier in alle opzichten om een tekst gaat van na het midden van de negentiende eeuw; F. S. Sixma van Heemstra, *Le problème de l'VVra Linda Bok. Étude critique sur la formation de la chronique, suivie de la traduction du premier chapitre* (Meppel, s. a.).

trouwens tot nu toe nauwelijks of niet gebruikt bleek te zijn) de meeste zekerheid kan worden verkregen. Zo houdt de lezer in principe de vrijheid om ieder volgend hoofdstuk als een op zichzelf staande nieuwe bouwsteen te beoordelen en de conclusies uit een volgend hoofdstuk eventueel af te wijzen zonder die uit het voorgaande ook te hoeven verwerpen. Ook hier is trouwens het onderscheid tussen een juridisch en een literair perspectief van belang. Doordat zij bij de introductie van het boek betrokken waren en daarover veel bronnenmateriaal is bewaard, is de bewijsvoering tegen Over de Linden en Verwijs gemakkelijker dan die tegen HaverSchmidt. Juridisch gesproken valt tegen Over de Linden heel goed een zaak te maken en zijn er voldoende argumenten om Verwijs voor verhoor mee te nemen. Literair gezien is, zoals Prevenier ook opmerkt, echter de bewijsvoering voor de stelling dat juist HaverSchmidt *auctor intellectualis* was veel sterker.

Een derde strategie die ik hanteerde was om mijn casus niet tot inzet te maken van een soort van vergelijkend onderzoek naar negentiende-eeuwse vervalsingen.¹² De beschrijving van een enkel geval kan niet leiden tot het opstellen van een algemeen geldig model en, andersom, een systematisch toegepast vergelijkend perspectief beperkt je eerder in je mogelijkheden om een individuele tekst te interpreteren dan dat ze nieuwe mogelijkheden biedt. Ik koos er dus voor om theorie en het vergelijkend perspectief slechts daar te gebruiken waar deze direct nut opleverden voor de interpretatie van de tekst zelf en van de affaire die zich rond de tekst door de jaren heen ontwikkelde. Dat wil trouwens niet zeggen dat ik nergens nieuwe inzichten heb opgedaan die niet algemener toepasbaar zouden zijn — bijvoorbeeld over de scenario's waarmee vervalsingen worden geïntroduceerd; ik heb ze alleen bewust gereserveerd voor een eventuele vervolgpublishatie.¹³

Tenslotte koos ik ervoor om het verhaal zo op te schrijven dat de lezer zelf zijn gevolgtrekkingen wel kan maken. Dit verklaart waarom ik een eventuele eindconclusie heb vervangen door inderdaad een vrij korte, maar ik geloof toch minder dan Te Velde meent, tijdloze en algemene epiloog. Als je de auto van het boek, zo redeneerde ik, maar plotseling genoeg stilzet, dan vliegt de lezer vanzelf door de voorruit en komt hij op eigen kracht verder dan de bestuurder.

III

Die laatste opzet, zo blijkt nu uit de recensie van Te Velde, is in ieder geval geslaagd. Te Velde laat zien — elegant en *straightforward* zoals hij dat kan — hoe de in het boek behandelde stof kan worden ingepast in een voor de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw kenmerkende liberale cultuur. Hij wijst erop dat de groep liberale intellectuelen, die zich bijvoorbeeld rond het tijdschrift *De*

¹² In het algemeen vond ik K. K. Ruthven, *Faking Literature* (Cambridge, 2002) en N. Groom, *The Forger's shadow. How forgery changed the course of literature* (Londen, 2003) verhelderende studies vooral ook omdat beide auteurs juist de literaire aspecten van vervalsingen centraal stellen.

¹³ Vgl. bijvoorbeeld Jensma, *Gemaskerde god*, 151.

Nederlandsche Spectator groepeerden, een club van goede verstaanders vormde die plezier hadden in debat, polemieken, humor en *practical jokes*. Het zijn relevante observaties die toevoegen aan mijn beeld van de affaire. Van de maatschappelijke en culturele vernieuwingen in de jaren zestig van de negentiende eeuw was *De Nederlandsche Spectator* de soms pedant-serieuze, soms satirische-speelse heraut en het Oera Linda-boek kan ook op een aantal manieren daadwerkelijk met de groep intellectuelen rond het blad in verband worden gebracht. In de receptie van het boek speelden zij een bepalende rol, door het ‘pas ontdekte handschrift’ aan de ene kant onmiddellijk te ontmaskeren als een botte vervalsing, maar door dit aan de andere kant op zo’n felle manier te doen dat in de provincie tegenkrachten zich tegen de Haags-Hollandse spotbundelden. Zonder de *Spectator* zou Ottema mogelijk minder medestanders hebben gekregen. Ook worden er in het Oera Linda-boek zelf anderzijds *Spectator*-stokpaardjes bereden. Een mooi voorbeeldje betreft de jaartelling van het boek die is gebaseerd op wat in traditionele populaire almanakken daarover naar voren werd gebracht. De *Spectator* kapittelde zulke jaarboekjes: de wereld zou toch wel wat langer dan 6.000 jaar hebben bestaan.¹⁴ Het Oera Linda-boek is kortom overduidelijk een product van de jaren zestig van de negentiende eeuw en het kiest inderdaad partij voor vernieuwing, verwetenschappelijking en modernisering zowel in religieus en wetenschappelijk opzicht als ook — door zijn liberale, mogelijk mede door Heinrich Heines politieke radicalisme geïnspireerde wetgeving¹⁵ — politiek.

Toch kan Te Velde ‘goede verstaander’ naar mijn mening niet een hoofdfiguur in de Oera Linda-boek-affaire zijn en wordt hier geen dwingend perspectief aangereikt. De teleurgestelde en later zelfs wat bozige reacties van verschillende schrijvers in de *Nederlandsche Spectator* laten zien dat zij het boek, voorzover zij het begrepen, niet spannend of vernieuwend vonden. P. A. S. van Limburg Brouwer vond het maar: ‘een verward zamenraapsel, ’t welk men zeker, gesteld dat men de lezing ten einde brengt (’t geen buiten steller dezer regelen wel niet velen doen zullen), niet dan zeer onvoldaan uit de hand zal leggen.’ En de portée van het boek ontging hem: ‘Wat nu evenwel is en bedoelt dat boek zelf? Met stelligheid zou ik de vraag niet durven beantwoorden.’

De goede verstaander is hier dus afwezig. De affaire kenmerkt zich veeleer door tragische misverstanden. Zowel de buitenstaanders als de hoofdpersonen zelf hadden er last van. Neem bijvoorbeeld Verwijs: in Haagse en Leidse kringen van ‘goede verstaanders’ kenden ze deze spotzieke Friese archivaris-bibliothe-

¹⁴ *De Nederlandsche Spectator*, III (1863)7; Jensma, *Gemaskerde god*, 393.

¹⁵ HaverSchmidt en Verwijs waren beiden beïnvloed door Heinrich Heine; Verwijs: ‘Heine toch was eens mijn Evangelie, en ik leerde maar al te veel uit zijn werken, die ik half van buiten kende...’ uit een brief van Verwijs aan Aleida van Hasselt-Houwink, Leiden, 30 juli 1868; particulier bezit; met dank aan dr. Johan Frieswijk; vgl. ook M. Mathijssen, D. Welsink, ‘Nawoord’, in: P. Paaltjens, *Snikken en grimlachjes. Academische poëzie*, M. Mathijssen, D. Welsink, ed. (Amsterdam, 2003) 67-111, 98-100.

caris en latere Leidse ‘woordenboekeling’ en konden ze zijn grollen doorgaans goed velen. De Oera Linda-boek-affaire werd echter niet in nationale kring gemaakt maar in het spanningsveld tussen Den Haag/Leiden en de provincie. Daar lagen misverstanden op de loer. In de naar zijn mening achterlijke, te stijve provincie Friesland — waar alle geleerdheid wel ‘op een soepbordje’ kon — werd de ‘volbloed democraat’ Verwijs juist door zijn radicaal-liberale partijgenoten vanwege zijn omgang met de elite voor aristocraat aangezien. Hij nam het ze kwalijk en probeerde HaverSchmidts Oera Linda-boek de wereld in te brengen precies door een van deze radicale liberalen van kleinburgerlijke komaf te slachtofferen.

Het scenario mislukte, waarna uitermate moeizaam een tweede poging tot introductie van het handschrift in gang werd gezet die eveneens niet lukte maar eindigde met wat wel het meest tragische en ook meest vérstrekkende misverstand in de affaire is geweest. Anders dan de heren van de *Spectator* dacht de oude conrector van het Leeuwarder gymnasium Jan Gerhardus Ottema — ooit HaverSchmidts leraar in de oude geschiedenis — precies te weten waar het boek over ging: ‘... onze Friese beschaving is even oud als die van het Joodse volk.’ De godsdienstige portée van het boek ontging hem; dat wil zeggen: de religieuze ondertoon van het boek sprak hem aan en was vermoedelijk zelfs een belangrijker argument om het boek te omarmen dan de Friese historische inhoud, maar voor zichzelf en zeker *en plein publique* kon noch durfde hij dit te verwoorden. Dit misverstand gaf de affaire zijn zwaarte ook in latere jaren toen deze kloof tussen linkse bedoeling en rechtse receptie in het Interbellum en na de Tweede Wereldoorlog vervolgens verder woekerde in de contexten van het nationaal-socialisme en de *New Age*-beweging.

Als men ervan uitgaat dat mijn voorstelling van zaken de juiste is, dan komen er meer misverstanden en dubbel(zinnig)heden voor het licht. De intieme vrienden HaverSchmidt en Verwijs die getuige hun briefwisseling elkaar vóór 1867 veelvuldig zagen en heel goed begrepen, konden na de affaire niet meer met elkaar door één deur. Ik zou er heel wat voor over hebben om in een archief een neerslag te vinden van de dramatische gesprekken die HaverSchmidt, Verwijs en Over de Linden in 1871 met elkaar moeten hebben gevoerd. Achteraf is duidelijk dat ze een gewiekste *cover-up* wisten te organiseren¹⁶, maar de toonzetting zal geladen en verre van aangenaam zijn geweest. Door bij de introductie van het boek hoogstwaarschijnlijk buiten medeweten van zijn co-auteurs om misbruik te maken van zijn ambt als provinciaal bibliothecaris had Verwijs niet alleen zijn eigen, maar ook de naam en de reputatie van HaverSchmidt en Over de Linden in gevaar gebracht.

¹⁶ Dankzij Henk Goslings te Leeuwarden kon ik na voltooiing van mijn boek beschikken over een briefwisseling tussen Verwijs en Frans Goslings, de student die in 1869 tegen betaling het handschrift van het Oera Linda-boek in normaal schrift afschreef. Men kan daaruit concluderen dat Goslings weet moet hebben gehad van de *in* en *outs* maar verkozen heeft om tot zijn dood — in 1931 — te zwijgen; opnieuw een bewijs van de zwaarte van de affaire.

HaverSchmidt — ‘Ach ik weet zelf niet waarom’¹⁷ — begreep zichzelf nog veel minder dan tevoren. Zijn door de Maatschappij der Nederlandse letteren bewaarde privé-archief in de UB van Leiden laat zien dat hij schoon schip probeerde te maken en onder de zaak probeerde uit te komen. Voor ons controleerbaar vernietigde hij niet alleen waarschijnlijk allerlei belastend materiaal, maar zeker ook alle preken die hij had gehouden tot het moment waarop Ottema zich aan zijn bizarre geloof in het boek overgaf.¹⁸ Het was niet genoeg; maandenlang was HaverSchmidt vervolgens overspannen en ook dat kan gevoelig op het conto van dit misverstand worden geschoven.

De stelling lijkt me zelfs gerechtvaardigd dat tengevolge van het traumatisch eche HaverSchmidt zijn literaire ambities volledig bijstelde. De vrolijke, studentikoze glans was van de Paaltjens-cultus afgeschuurd; een in verdraaid handschrift geschreven afscheidsbrief van Paaltjens aan Haverschmidt dateert van tien dagen na Ottema’s bekering.¹⁹ Slechts in ironische ontkenningen van betrokkenheid bij de affaire speelde Paaltjens nog een (trouwens niet onbelangrijke) rol. Als schrijver legde HaverSchmidt zich voortaan, in plaats van romantisch-ironische dubbelzinnigheden te debiteren, liever toe op veel braver humoristisch proza dat hij in den lande voorlas en (gedeeltelijk) bundelde in *Familie en kennissen* en in christelijk charitatieve tijdschriften.²⁰ Het Oera Linda-boek heeft de Nederlandse literatuur een uitzonderlijk auteur ontnomen.

IV

Wat kan men van geschiedenissen als deze leren? Hoe representatief zijn ze? De detective is in principe een komisch genre; in komedies worden voor het oog van de wereld misverstanden opgelost en wordt de natuurlijke orde hersteld. De detective is als het ware het prototype van ‘de goede verstaander.’ Hier in deze affaire is voor hem uiteindelijk geen hoofdrol weggelegd. De misverstanden zijn blijven voortbestaan, sommige hoofdpersonen zijn er aan te gronde gegaan, andere hebben ze als pijnlijk geheim mee in hun graf genomen. Zo kon er een zaak ontstaan die min of meer op zichzelf staat en een dossier dat principieel onoplosbaar is. Joep Leerssen merkte ooit op over de *Ossian*: ‘One way or another, the question of Ossian’s authenticity will always refuse to go away; there must be few texts which are so predisposed, condemned almost to a genetic reading, a reading in terms of its genesis.’²¹ Zo is het ook hier. De Oera Linda-boek-affaire zal eerder uit het geheugen zijn verdwenen dan dat ze definitief kan worden opgelost. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat we ondertussen over

¹⁷ Paaltjens, *Snikken en grimlachjes*, 21 (Immortelle XXV).

¹⁸ Jensma, *Gemaskerde god*, 432-433.

¹⁹ Afdrukt o. a. in Piet Paaltjens, *Nagelaten snikken. Poëzie en proza, tekeningen en curiosa uit de nalatenschap van François HaverSchmidt*, H. van Straten, ed. (Amsterdam, 1961) 110-111.

²⁰ Mathijssen, Welsink, ‘Nawoord’, 79-80.

²¹ J. Leerssen, ‘Ossianic liminality. Between native tradition and preromantic taste’, in: F. Stafford, H. Gaskill, ed., *From Gaelic to Romantic. Ossianic translations* (Amsterdam, Atlanta, 1998) 1-16, 1.

deze tekst en zijn makers geen zinnvolle en genuanceerde uitspraken kunnen doen.

deze tekst en zijn makers geen zinvolle en genuanceerde uitspraken kunnen doen.

Recensies

ALGEMEEN

Th. Spek, *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie* (Dissertatie Wageningen 2004; Utrecht: Matrijs, Assen: Stichting het Drentse landschap, 2004, (twee banden) 1100 blz., € 119,95, ISBN 90 5345 254 0).

Velen zullen zich uit hun middelbare schooltijd nog wel het beeld van het Drentse esdorp herinneren: een brinkdorp, omgeven door een aantal dorpsakkers ('essen') en weidegronden en dat alles temidden van onafzienbare heidevelden. Het verhaal dat erbij verteld werd, was dat van het 'esdorpsysteem'. In dat systeem werden de essen doorlopend voor de teelt van rogge gebruikt, wat op de arme zandgronden slechts mogelijk was door de rest van het dorpsgebied in te zetten voor de levering van mest. De enorme heidevelden leverden voedsel voor grote aantallen schapen, die hun mest 's nachts in de potstal deponeerden, waarna die mest werd vermengd met op de heide gestoken plaggen en vervolgens op het bouwland gedeponeerd. Dit esdorpmodel is ontwikkeld aan het eind van de negentiende eeuw door drie Drentse onderzoekers: de geografen Hendrik Blink (1852-1931) en Roelof Schuiling (1854-1936) en de keuterboer en schrijver Harm Tiesing (1853-1936). Hun model van een zelfvoorzienende statische maatschappij was zo aansprekend dat het sindsdien vrijwel onuitroeibaar is gebleken.

Een geograaf van de volgende generatie, de Groningse H. J. Keuning, stelde kaarten van Nederlandse landschappen samen waarin dat statische Drentse model de norm werd. In zijn kaart van 'landelijke nederzettingvormen' in de *Atlas van Nederland* (1964) toetste Keuning alle Nederlandse landschappen aan de Drentse situatie en gaf de mate waarin ze daarvan afweken weer. Het impliciete uitgangspunt van al die studies is, dat het Drentse landschap in hoge mate stabiel, zelfs tijdloos, was. Waar andere gebieden de sporen dragen van eeuwenlange ontwikkelingen, zou het Drentse landschap nog vrijwel geheel een middeleeuwse situatie weergeven.

Pas in de jaren tachtig begon de afbraak van het traditionele model van de nederzettingsgeschiedenis van de Nederlandse zandgronden. De eerste klap werd uitgedeeld door de archeologen, die aantoonde dat grote aantallen nederzettingen in de Noord-Brabantse Kempen in de twaalfde en dertiende eeuw verplaatst waren. In dezelfde tijd bleek dat het Drentse dorp Peelo in de loop van de laatste paar duizend jaar met grote regelmaat verplaatst was.

Een volgende aanslag op het traditionele beeld was het proefschrift van de Wageningse landbouwhistoricus Jan Bieleman, *Boeren op het Drentse zand, 1600-1910* (Wageningen, 1987). Bieleman toonde aan dat de landbouwgeschiedenis van Drenthe na 1600 uitermate dynamisch was. Het landbouwsysteem, waarbij de grote schaapskudden vooral werden gehouden om mest te leveren voor het bouwland, bleek bijvoorbeeld pas in de zeventiende eeuw tot ontwikkeling te zijn gekomen. Drenthe bleek geen gebied zonder ontwikkelingen, maar een gebied met eigen ontwikkelingen. Voor de periode vóór 1600 nam Bieleman echter nog altijd een grote stabiliteit aan.